

ראש חודש הבנות

יעל לוין

בקהילות ישראל באפריקה הצפונית זכה ראש חודש טבת לכינוי הייחודי "ראש חודש הבנות" או "חג הבנות",¹ והתקיימו בו טקסים מיוחדים לבנות ולנשים. מקורן של חגיגות אלו אינו ידוע לאשורו, וכן לא נודע באורח מדויק אימתי החלו לציין יום זה. אחת ההשקפות, הרווחת ביותר, היא כי חגיגות אלו נוהגות מדורי דורות ובאות לציין את חלקה של יהודית בניצחון,² כאשר על פי גישה זו באה תשועה לישראל על ידה בליל ראש חודש טבת בעקבות הריגתה את שר הצבא אולופרנא.³ עם זאת, יש לומר כי הגישה המקובלת במחקר היא שמעשה זה אירע בתקופה הפרסית, מאתיים שנה לערך קודם תקופת החשמונאים.⁴ ר' יוסף חיים מבגדאד כתב בחיבורו "בן איש חי" כי מעשה יהודית אירע זמן מה קודם הנס העיקרי של חנוכה, אולם הואיל ואותו אויב היה ממלכי יוון ואף הוא ביקש להעבירם על דתם, על כן עושים זכר לנס זה בימי החנוכה אף הם.⁵

חגיגות ואירועים מסוגים שונים הקשורים ביום זה הוזכרו בכתובים. לאחר הדלקת הנר השביעי של חנוכה הבנות והנשים היו מתכנסות לחגיגה מיוחדת. הן היו אוכלות מאכלי חלב, שותות יין ורוקדות. נשתמר בידינו אף שיר עממי שנהגו לשורר בערב זה: "חנוכה באילה טו טיאה (חנוכה, רוקדת דודתך) // חנוכה באילה טו באבה (חנוכה, רוקדת סבתך)".⁶ בתוניסיה הייתה עקרת הבית אופה לכבוד יום זה עוגות דבש ומיני מתיקה. נהגו אף לשלוח מנות ולתת מתנות לבנות. בכל בית היו עורכים סעודה חגיגית זכר למעשה הגבורה של יהודית.⁷

בלוב היו הצעירות מבקרות זו את זו ביום ראש חודש טבת ועורכות מסיבות שמחה.⁸ באי ג'רבה חגיגות "ראש חודש הבנות" היו בעיקר לרווקות. הן נהגו להתקבץ בבית אחת הבנות ולקיים מסיבה שכללה אכילת תבשילים חגיגיים, עוגות ועוגיות ושירת שירים עממיים. נטילת חלק במסיבה זו נחשבה סגולה לשידוך הגון באותה השנה.⁹

בעדות אחדות, ובכלל זאת בקהילות מרוקו ותוניסיה, היה קיים אף המנהג שבראש חודש טבת הבחורים המאורסים היו מביאים מתנות לארוסותיהם.¹⁰ הורי הארוסה היו מזמינים לביתם את הארוס ובני משפחתו למסיבת חנוכה, ולעתים אף נערכה ארוחת ערב לארוס ולמלוויו.¹¹ במרוקו חברותיה של הכלה היו באות לראות את הדורות.¹² אולם יש לומר כי מנהג דומה היה קיים בקהילות צפון אפריקה אף ביתר החגים.¹³ בשאלוניקי ובקהילות נוספות ביוון נהגו הבנות להשלים ביניהן בערב זה, כפי שנהגו בערב יום הכיפורים. אף הגיעו לידינו קטעי שירה עממית אחדים בעניין זה.¹⁴ עם זאת, ניתן להפנות למנהג דומה בימי החנוכה אף בקרב הנערים.¹⁵

נשתמרה בידינו עדות מפורטת על אודות טקס "ראש חודש הבנות" שהתקיים בתוניס בשנת תקט"ז (1755) בהשתתפות הרב אליהו שפירא (נפטר בשנת תקכ"ז; 1767), תלמיד חכמים ממוצא פולני, שהשתקע במקום בשנת תפ"ז (1727), ופתח ישיבה שהוסיפה להתקיים עד המאה העשרים.¹⁶ בשנת תקט"ז נפטר בקהילה היהודית נערות אחדות. שנת תקט"ז הייתה שנה מעוברת, וראש חודש טבת חל באותה השנה ביום השישי. האימהות והסבתות הרבו לבוא לבית הכנסת של הרב, ובשעת קריאת התורה נדחפו להיכל ופיללו בעד שלום בנותיהן. לאחר קריאת התורה קם הרב ונשא נאום נלהב על זכותן של הנשים הצדקניות שעמדו לישראל. הוא העלה את זכרן של דבורה ויעל, את כבודה של אסתר, את קדושתה של שרח בת אשר, את ברוריה אשת רבי מאיר ואת מעשה הגבורה של יהודית. הוא הדגיש כי מקורו של "ראש חודש הבנות" הוא קבלה מזמן החשמונאים, שאז אירע אף מעשה יהודית, ועל כן ראוי שיום זה יהיה יום טוב לבנות.

הרב שפירא סידר אף טקס מיוחד לכבוד היום. כל הנשים שנכחו במעמד עברו לפני התיבה ונישקו את ספר התורה. הוא פרש את ידיו מעליהן ונשא נוסח מיוחד של תפילת "מי שברך" שתיקן לשלום הבנות. התקיימה סעודת מצווה לרגל סיום מסכת שבת, שכן הרב שפירא נהג לקיים סעודת מצווה לכבוד סיום מסכת תלמודית שהייתה קשורה למועדים או

לראש חודש. בראש חודש טבת נהג לסיים את מסכת שבת, שענייני חנוכה כלולים בה. נשות הקהילה היו מכינות מאכלים שונים לכבוד סעודות המצווה. בשנת תקט"ז נטלו הנשים חתיכות משיירי הבשר כסגולה נגד המחלות שפקדו את הקהילה. מאותו הזמן ואילך נהגו הנשים בתוניס לערוך ביום זה סעודה לתלמידי החכמים שהתפללו בעד שלום בנות העיר. בשנת תרפ"ו (1925) החליטו ראשי הקהילה בתוניס לקיים ביום זה מדי שנה חגיגת בת מצווה שיתופית לבנות בתי הספר של "כל ישראל חברים", כדי לקרב בנות אלו למסורת היהודית. יש בידינו תיאור מפורט של טקס זה מהשנה הראשונה של הנהגתו.¹⁷

הרב מאיר מאזוז, ראש ישיבת "כסא רחמים", הזכיר אף טעם אחר לציון "ראש חודש הבנות", בנוסף להיותו זכר למעשה יהודית. ראש חודש ככלל הוא מועד שניתן לנשים על שלא השתתפו בחטא העגל,¹⁸ אולם ראש חודש טבת יתר על שאר ראשי החודשים בהיותו היחיד שאומרים בו הלל שלם.¹⁹

לעומת העמדה המוזכרת במקורות שונים בדבר שורשו של "ראש חודש הבנות" זכר ליהודית, חוקר הפולקלור יום-טוב לוינסקי העלה השערה אחרת בדבר מקורו הראשוני, הקשורה לאירוע מוקדם יותר בתולדות עמנו. לדעתו, יסוד ציון ראש חודש טבת הוא זכר לגירוש הנשים הנכריות בימי עזרא, שהחלטה להיבדל מהן התקבלה בראש חודש טבת, וביצועה הגיע לכלל סיום בראש חודש ניסן.²⁰ יש להזכיר עוד כי אירוע נוסף שהתרחש בראש חודש טבת הוא בחירתה של אסתר להיות מלכה תחת ושתי.²¹

ביחס לקהילות לוב ותוניסיה ידוע כי הנשים נהגו שלא לעשות מלאכה ביום ראש חודש טבת.²² נוהג זה קשור במנהג הנשים שלא לעשות מלאכה בראש חודש,²³ אולם יש לבחון אף בקונטקסט המיוחד של חנוכה, שכן קיימים מנהגים שונים בנוגע לאי-עשיית מלאכה בזמנים שונים של חנוכה. מנהג רווח הוא שלא לעשות מלאכה בעוד הנרות דולקים. מנהג אחר הוא לא לעשות מלאכה ביום הראשון וביום האחרון – מתוך השוואה לאיסור עשיית מלאכה בימים הראשונים והאחרונים של סוכות ופסח, ומנהג נוסף המוזכר הוא לא לעשות מלאכה כל ימי החנוכה.²⁴ נימוקים אחדים הובאו באשר לאי-עשיית מלאכה בשעה שהנרות דולקים, ובהם טעם הנוגע אף לגברים, כדי שיהא היכר שאסור להשתמש לאורם.²⁵ אשר לנוהג שלא לעשות מלאכה כל ימי החנוכה, קיימת מחלוקת בקרב הפוסקים אם ראוי לנשים לנהוג כן. ב"שבלי הלקט" לר' צדקיה עניו, מחכמי רומא במאה השלוש עשרה, נזכר כי הנשים במקומו נהגו שלא לעשות מלאכה בחנוכה, ואין להקל להן שמאחר ונהגו כן קבעו זאת עליהן לחובה.²⁶ לעומת זאת, ב"ארחות חיים" לר' אהרן הכהן מלוניל²⁷ וב"כל בו", שהוא מהדורה ראשונה של "ארחות חיים",²⁸ מצויה התנגדות למנהג זה, משום שהבטלה מביאה לידי שעמום.²⁹ בספר "צדה לדרך" לר' מנחם בן זרח, בן המאה הארבע עשרה, נאמר כי יש הנוהגות שלא לעשות מלאכה בעוד הנרות דולקים ויש הנוהגות שלא לעשות מלאכה כל ימי החנוכה לפי שהנס נעשה על ידי אישה ואין להקל.³⁰ דברים דומים מובאים בחיבור "מטה משה" לר' משה מפרעמסלא (1551 לערך-1606 לערך), כשנזכר כי מי שנהגו שלא לעשות מלאכה כל החנוכה, אל להן להקל וכי הנשים החמירו על עצמן יותר מהגברים, משום שהתשועה באה באמצעות מעשה ידי אישה.³¹ מתוך כך כתב ר' אברהם גומבינר (1637 לערך-1683), ה"מגן אברהם", בהקשר לנזכר בשולחן ערוך שהנשים נוהגות שלא לעשות מלאכה בעוד הנרות דולקים, בשם מטה משה, כי הטעם הוא לפי שהנס נעשה על ידיהן.³²

יש לומר כי הוענקו אף טעמים נוספים אחדים לחוסר עשיית מלאכה בידי נשים בעת שהנרות דולקים, טעמים הקשורים באירועים אחרים הנוגעים לנשים. כך בקיצור שולחן ערוך³³ מובאת כנימוק לחוסר עשיית מלאכה בזמן זה, הגזרה שנגזרה על בנות ישראל שכל בתולה הנישאת תיבעל להגמון תחילה.³⁴ טעם קבלי המוזכר בחיבורו של ר' יוסף חיים מבגדאד "בן איש חי"³⁵ קשור לנאמר ב"שער הכוונות" לר' חיים ויטאל, תלמידו המובהק של האר"י, כי בחנוכה, בדומה לראש חודש, יש תוספת קדושה לספירת מלכות בהשוואה לימי החול.³⁶ "על כן עשו תוספת לעצמן באיסור עשיית מלאכה להתקדש בכך בשעת הדלקת הנרות דוקא".³⁷

נדמה כי ציון "ראש חודש הבנות" – בהנחה שנוסד זכר למעשה הגבורה של יהודית – ראוי בזמננו לאימוץ ולהנהגה מחודשים בקרב כל קהילות ישראל. זהו מנהג נאה הנותן תוקף לפועלה של דמות נשית הרוחנית. אמנם נראה כי יש להפיח בו רוח חדשה ולמצוא את

הדרכים המתאימות על מנת להעניק לו צביון תורני הולם ולצקת אל קרבו תכנים רוחניים נאותים, במיוחד לאור מגמת הגברת לימוד התורה בקרב הנשים בזמננו.

הערות

* גרסה מוקדמת של המאמר הנוכחי התפרסמה בגיליון קולך בשנת תשס"ד. הרישום הביבליוגרפי: יעל לוי, "ראש חודש הבנות", קולך, גיליון 75, כסלו תשס"ד, פרשת תולדות, עמ' 3-4, 6.

במאמר זה מובעת התקווה שהמנהג יתחדש בקרב כל קהילות ישראל. ואמנם בשנים האחרונות ניכרת התעניינות מחודשת במנהג זה, והוא זוכה לציין במקומות שונים.

1. י"ט לוינסקי, ספר המועדים, ה, תל אביב תשי"ד, עמ' 59.
2. לוינסקי, (לעיל הערה 1), עמ' 59, 287; יהדות לוב, תל אביב תשמ"ב, עמ' 373; הרב א' ביטון, אור יהדות לוב, ביריה תשנ"ד, עמ' 7; פ' זוארץ, "ממנהגיהם של יהודי לוב", ילקוט מנהגים, ירושלים התשנ"ו, עמ' 375; ר' בן שמחון, יהדות המגרב, ירושלים תשנ"ח, עמ' 430.
3. נ' סלושץ, "העם היהודי היושב בתוניס", ידע-עם ב (תש"ח), עמ' 4; לוינסקי, (לעיל הערה 1), עמ' 59, 286.
4. ראו ספר יהודית, מהדורת גרינץ, ירושלים תשי"ז, מבוא, עמ' 3-55.
5. ר' יוסף חיים מבגדאד, בן איש חי, בגדאד תרע"ב, וישב, אות כד, כא ע"א.
6. לוינסקי, (לעיל הערה 1), עמ' 286. והשוו שם, עמ' 277-278.
7. מ' סטבון וא' הטל, "ממנהגיהם של יהודי תוניסיה", ילקוט מנהגים, (לעיל הערה 2), עמ' 511; מ' מלאכי (שרף), "ראש חודש טבת הוא ראש חודש 'אלבנות' בקרב יהודי תוניסיה", מהות כד (תשס"ב), עמ' 23.
8. יהדות לוב, (לעיל הערה 2); זוארץ, (לעיל הערה 2).
9. מלאכי (שרף), "ראש חודש טבת", (לעיל הערה 7).
10. לוינסקי, (לעיל הערה 1), עמ' 287; בן שמחון, (לעיל הערה 2); סטבון והטל, "ממנהגיהם של יהודי תוניסיה", ילקוט מנהגים, (לעיל הערה 2), עמ' 511; ב' חדד, ספר ג'רבה יהודית, ירושלים [תש"ם], עמ' 78; מלאכי (שרף), (לעיל הערה 7).
11. בן שמחון, (לעיל הערה 2).
12. לוינסקי, (לעיל הערה 1), עמ' 287.
13. ר' בן-שמחון, "מנהגי חנוכה בקרב יהודי מרוקו וצפון אפריקה", במערכה 253 (ה' תשמ"ב), עמ' 19.
14. ראו ב' עזיאל, "הפולקלור של היהודים הספרדים", רשמות ו (תר"ץ), עמ' 394; לוינסקי, (לעיל הערה 1), עמ' 286-287.
15. מנהג זה נזכר כמצוי בקרב יהודי ירושלים הספרדים. ראו י' אלעזר, "ממנהגיהם של יהודי ירושלים הספרדים", ילקוט מנהגים, (לעיל הערה 2), עמ' 324. והשוו את נוסח השיר המובא שם.
16. סלושץ, (לעיל הערה 3), עמ' 4-5. קודם לכן שימש חכם זה כרב בקהילות אוליינוב וקאלטשין. הוא בעל "ברכת אליהו" על מסכתות אחדות בתלמוד, חיבור שראה אור בוואנזבעק בשנת תפ"ח. לפי הנזכר בספר "לוחות עדות" לר' יהונתן איבשיץ, ר' אליהו נאלץ לברוח מפולין "על דבר מצוה", והרחיק נדוד בכל מערב איטליה ותוגרמא כדי ללמוד חכמת הקבלה (לוחות עדות, אלטונא תקט"ו, ד"צ [ניו יורק תשנ"ד], עמ' 46). הוא התגורר שנים רבות בליוורנו ונפטר בתוניס בדרכו לארץ ישראל (ראו שם הגדולים השלם, ח"ב, מהדורת מ"מ קרענגיל, פיעטרקוב תר"ץ, אות ב, קכ, יב ע"א). נראה כי קיים חוסר תיאום בין מועד הגעתו של חכם זה לתוניס בתיאורו של סלושץ לתיאורים אחרים. דברי הספד עליו ראו ר' עוזיאל אלחאיך, חיים וחסד, ליוורנו התרכ"ה, מערתא דחסידי דרוש א', קג ע"ג-קיא ע"ב. מדברי סלושץ משתמע כי תיאור סדר ראש חודש הבנות בשנת תקט"ז נטול מספר "חיים וחסד". אולם בחיבור זה מופיע ההספד עליו, ונראה שסלושץ שאב את דבריו על הטקס ממקור אחר.

17. ראו סלושץ, (לעיל הערה 3), עמ' 5.
18. ראו ד' אושפיזאי, מנהגים בראש חודש, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, תשנ"ז, עמ' 113–116.
19. הרב מאיר מאזוז, שורשים ומסורת ביהדות תוניסיה, לוד תשמ"ו, עמ' 31.
20. לוינסקי, (לעיל הערה 1), עמ' 59, 287; עזרא י, טז-יז. והשוו עזרא החיצוני, הספרים החיצונים, מהדורת א' כהנא, כרך ראשון, ספר שני, תל אביב תרצ"ז, ט, טז-יז, עמ' תרד. וראו אף צ' כהן, חנוכה, בני-ברק תשנ"ו, עמ' קסג, אות יט.
21. ראו אסתר ב, טז-יח; כהן, (לעיל הערה 20), אות יח.
22. יהדות לוב, (לעיל הערה 2); הרב א' ביטון, (לעיל הערה 2); זוארץ, (לעיל הערה 2); מלאכי (שרף), (לעיל הערה 7).
23. ראו אושפיזאי, (לעיל הערה 18), עמ' 44–103; 110–112.
24. כל בו, נאפולי [ר"ן], סימן מד, מז ע"א-ע"ב.
25. כל בו, (לעיל הערה 24); מט"ה מש"ה, קראקא שנ"א, סימן תתקצה, קסז ע"ב.
26. שבלי הלקט השלם, מהדורת באבער, סימן קפד, עא ע"ב.
27. ר' אהרן הכהן מלוניל, ארחות חיים, ירושלים תשט"ז, הלכות חנוכה, אות כ, עמ' רסג.
28. ראו רבנו אהרן הכהן (מלוניל), ארחות חיים: עניני שבת, מהדורת ש"י קליין וי' קליין, ירושלים תשנ"ו, מבוא, עמ' ה-סה.
29. כל בו, (לעיל הערה 24).
30. ר' מנחם נ' זרח, צדה לדרך, פירארא שי"ד, המאמר הרביעי, הכלל השביעי, פרק שני, בלא עימוד.
31. מט"ה מש"ה, (לעיל הערה 25).
32. מגן אברהם, או"ח, תרע, א. בעל "מגן אברהם" מציין את סוף זמן עשיית מלאכה כחצות הלילה. קיימות דעות שונות בנושא זה. ראו אף דברי הט"ז, או"ח, תרע, ב.
33. קיצור שולחן ערוך, קלט, ג.
34. לסיפור זה ראו, בין היתר, "מדרש לחנוכה", בית המדרש, חדר א, עמ' 133; "מדרש אחר לחנוכה", שם, עמ' 137–139; "מדרש לחנוכה (נוסחא ג')", שם, חדר ו, עמ' 2–3; "מדרש מעשה חנוכה", אוצר טוב א (1878), עמ' 39–40.
35. בן איש חי, (לעיל הערה 5), וישב, הלכות חנוכה, אות כז, כא ע"א-ע"ב.
36. ראו ר' חיים וויטאל, שער הכונות, חלק שני, תל-אביב תשכ"ב, דרוש א בענין חנוכה, עמ' שכו.
37. וראו עוד ר' יוסף חיים, עטרת תפארת, כתר מלכות, ירושלים התשמ"א, עמ' 185.
